

Słowo wstępne

Niniejszy tom zawiera artykuły dedykowane Profesor Józefinie Hrynkiewicz z okazji Jej Jubileuszu. Autorami tekstów są badacze, akademicy i eksperci, z którymi Profesor Józefina Hrynkiewicz współpracowała i współpracuje na różnych polach i w różnych instytucjach. Tom został przygotowany w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych, gdzie Józefina Hrynkiewicz od ponad ćwierćwiecza pracuje naukowo i wykłada oraz gdzie przeszła zasadniczą część swej drogi akademickiej: od adiunkta do profesora zwyczajnego. Grupowym inicjatorem i koordynatorem prac nad publikacją jest zespół pracowników Zakładu Profilaktycznych Funkcji Polityki Społecznej, którym Pani Profesor od wielu lat kieruje.

Publikacja składa się z pięciu części. Pierwsza – „Polityka społeczna i społeczeństwo: teorie, wartości, idee i kwestia społeczna” – zawiera pięć opracowań. Zagadnienie kwestii społecznej w XXI w. podejmuje **Marek Rymśa**. Przypomina on, że rozwiązanie XIX-wiecznej kwestii robotniczej dało początek europejskiej polityce społecznej, a stworzone wówczas systemy zabezpieczenia społecznego stały się podstawą współczesnych państw dobrobytu. Autor, przywołując prace Józefiny Hrynkiewicz, zaznacza jednak, że europejska polityka społeczna znalazła się w kryzysie i jesteśmy prawdopodobnie świadkami – tak w Polsce, jak w innych państwach naszego kontynentu – wyłaniania się nowej kwestii społecznej, której symptomami są między innymi: niepewność zatrudnienia i wykluczenie społeczne.

O współczesnych wyzwaniach demograficznych dla Europy i Polski pisze **Zbigniew Strzelecki**. Autor wskazuje na konsekwencje przemian ludnościowych, z których najważniejszą jest starzenie się populacji w skali świata, Europy i Polski. Omawia następnie uwarunkowania spadku dzietności w społeczeństwach z różnych regionów świata i o różnym poziomie rozwoju oraz przedstawia prognozy demograficzne w perspektywie długookresowej.

Z kolei **Anna Kwak** podejmuje temat relacji między rodziną a społeczeństwem i państwem. Zobowiązania państwa wobec rodziny (w Polsce zapisane

w ustawie zasadniczej) obligują do jej wspierania i wprowadzania rozwiązań mających na uwadze dobro jej członków oraz stwarzanie warunków dla jej prawidłowego rozwoju. Autorka wskazuje jednak na aktywną rolę nie tylko państwa i jego służb, ale i społeczeństwa w procesie wspierania rodzin. Warto więc zauważyć, że obserwujemy organizowanie się w ramach sektora obywatelskiego sieci stowarzyszeń rodzinnych podejmującej rzecznictwo w obszarze polityki rodzinnej. Wymiernym rezultatem owego rzecznictwa są, wzorowane na rozwiązaniach francuskich, Karty Dużych Rodzin.

Janusz Mariański podejmuje kwestię godności człowieka jako kategorii aksjologicznej i praktycznej, nawiązując do nauczania Jana Pawła II. Artykuł skrótowo ujmuje najważniejsze treści społecznego nauczania Papieża na temat godności osoby ludzkiej i sytuacji naruszających tę godność. Dodajmy, że godność człowieka jest podstawową wartością w europejskiej tradycji polityki społecznej, a chrześcijańska nauka społeczna, rozwijana zwłaszcza w państwach niemieckojęzycznych, miała istotny wpływ na uznanie tej wartości.

Wreszcie **Iwona Jakubowska-Branicka** analizuje dobroczynność w społeczeństwie polskim. Zauważa, że z badań socjologicznych jasno wynika, iż gotowość do podejmowania takich działań i angażowania się w akcje charytatywne jest wskaźnikiem poziomu rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i wielkości kapitału społecznego. Autorka podkreśla przy tym, że poziom zaufania w relacjach interpersonalnych oraz między ludźmi a instytucjami, który jest jedną z miar kapitału społecznego, w jest w Polsce stosunkowo niski.

Druga część tomu, zatytułowana „Problemy pracy we współczesnej Polsce”, zawiera cztery opracowania. **Michał Seweryński** omawia zasadę poszanowania pokoju społecznego w zbiorowych sporach pracy. Autor podkreśla, że szczególną rolę w zachowaniu pokoju społecznego może (i powinien) odgrywać dialog społeczny jako negocjacyjna metoda rozwiązywania spraw spornych nieuchronnie powstających między stronami stosunków pracy: pracodawcami i pracownikami. Wnioski i rekomendacje autora warto wykorzystać zwłaszcza w Polsce – urząd prac Komisji Trójstronnej w ostatnich latach jest bowiem sygnałem, że rozwój dialogu społecznego w naszym kraju niestety się zatrzymał.

Jerzy Wratny w swoim tekście zastanawia się, czy własność pracownicza ma przyszłość. Koncentruje się na problematyce akcjonariatu pracowniczego w spółkach kapitałowych. W Polsce udostępnienie pracownikom akcji prywatyzowanych przedsiębiorstw nie doprowadziło do powstania trwałego akcjonariatu pracowniczego. Nie przesądza to jednak o braku perspektyw dla jego rozwoju w naszym kraju. Warto w tym miejscu przypomnieć, że akcjonariat pracowniczy był akcentowany w programie Samorządnej Rzeczpospolitej z 1981 r. i jako taki podnoszony przez część działaczy solidarnościowych u progu transformacji ustrojowej. Postulat ten został jednak zarzucony przez architektów reform gospodarczych.

Z kolei **Izabela Szczygielska** koncentruje się na aktualnych zmianach przepisów prawa pracy, odwołując się do przykładów reform trzech aspektów

tego działu prawa: czasu pracy, umów terminowych oraz uprawnień rodzicielskich pracowników. Autorka zestawia czynniki sprzyjające liberalizacji przepisów prawa pracy i ograniczające jego funkcję ochronną z tymi, które sprzyjają zachowaniu szczególnego charakteru zatrudnienia w ramach stosunku pracy na tle innych form zatrudnienia. Można więc mówić o ścieraniu się w pracach legislacyjnych nad prawem pracy dwóch odwrotnie ukierunkowanych tendencji.

Część drugą tomu zamykają rozważania **Elżbiety Zakrzewskiej-Manterys** nad polityką integracji i zatrudnienia osób niepełnosprawnych intelektualnie. Na przykładzie warsztatów terapii zajęciowej pokazuje ona brak skutecznej aktywizacji zawodowej tej kategorii osób niepełnosprawnych, co – jak uznaje – wynika z uwarunkowań strukturalnych, gdyż jest konsekwencją wadliwej konstrukcji zapisów prawnych. Polska ma, zaznaczmy, rozbudowany pod względem instytucjonalnym system rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych, ale poziom ich faktycznego zatrudnienia niekorzystnie odbiega od „średniej europejskiej”.

Cztery artykuły z trzeciej części tomu ogniskują się wokół „Problemów dzieci i młodzieży”. I tak, **Magdalena Arczewska** podejmuje zagadnienia dobra dziecka, analizując je z perspektywy prawnej i socjologicznej. Podkreśla, że prawne przesłanki wskazują na konieczność traktowania dobra dziecka jako wartości podstawowej. Dobro dziecka jest przedmiotem ochrony ze strony prawa rodzinnego i jest ważną wartością społeczną, tak deklarowaną, jak uznawaną przez Polaków. Niestety, badania socjologiczne wskazują, że praktyka społeczna odbiega od założeń i często interesy różnych instytucji i służb zaangażowanych w ochronę dziecka i rodziny przedkładane są nad samo dobro dziecka.

Wielisława Warzywoda-Kruszyńska omawia zagadnienia biedy, wykluczenia społecznego, deprivacji materialnej i mieszkaniowej wśród dzieci i młodzieży w Polsce. Przypomina, że inwestowanie w dzieci uznane jest w Unii Europejskiej za najefektywniejszy sposób przeciwdziałania strukturalnym wyzwaniom wynikającym ze starzenia się społeczeństw. Można wręcz powiedzieć, że polityka inwestycji społecznych staje się istotnym instrumentem rekonstrukcji europejskiego modelu społecznego.

Ewa Giermanowska podejmuje kwestię bezrobocia młodzieży, porównując sytuację młodych ludzi na rynku pracy w II i III Rzeczypospolitej. Wskazuje, że dla polityków społecznych i socjologów dawna i nowa kwestia społeczna są istotnymi tematami do analizy i refleksji nad społecznymi skutkami zmian, ciągłością i transformacją procesów społecznych. Kontekst gospodarczy i polityczny funkcjonowania rynku pracy w Polsce międzywojennej i potransformacyjnej różnią się, ale ekonomiczne i psychospołeczne skutki bezrobocia dla osób nim dotkniętych i ich rodzin są zasadniczo podobne.

Przedmiotem analizy **Jolanty Grotowskiej-Leder** jest status NEET (angielski akronim od *Not in Education, Employment, or Training*). Autorka kreśli portret polskich NEET-sów, jaki wyłania się z badań i analiz jakościowych.

Wskazuje, że ryzyko bycia NEET-sem łączy się przede wszystkim z: przerwana lub zakończoną przedwcześnie edukacją, brakiem zainteresowania pracą zarobkową ze względu na niepowodzenia na rynku pracy (niestała praca, niskie wynagrodzenie) oraz trudnym rynkiem pracy dla ludzi młodych.

Czwarta część tomu, pt. „Problemy osób starszych. Wyzwania polityki społecznej ze względu na starzenie się ludności” jest najobszerniejsza i zawiera sześć artykułów. **Barbara Gałązka-Petz** omawia konstrukcję systemu emerytalnego w Polsce międzywojennej. Próby wprowadzenia systemu powszechnego, jednolitego na terenie całego kraju, w dwudziestolecie międzywojennym były poprzedzone wprowadzaniem odrębnych, opartych na różnych zasadach systemów emerytalno-rentowych dla poszczególnych grup zawodowych. W latach 30. XX w. w ramach reformy scalenkowej podjęto próbę uspołnienienia systemu ubezpieczeń społecznych, ale prace w tym zakresie nie zostały zakończone.

Mirosław Księżopolski zastanawia się nad aktywnością zawodową osób w wieku emerytalnym – czy jest to prawo, przywilej czy obowiązek. Autor prezentuje hipotezę, że w Polsce w kilkudziesięcioletniej perspektywie nawet obecne wydłużenie wieku emerytalnego do 67 lat nie daje pewności zachowania dotychczasowego standardu życia po zakończeniu pracy zarobkowej i że utrzymanie tego poziomu będzie wymagało kontynuowania aktywności zawodowej praktycznie do końca życia. Zaznaczmy jednak, że prawny wiek emerytalny nie jest jedynym narzędziem oddziaływania na zachowania pracowników. Wielu Polaków wydaje się zwolennikami rozwiązania: uzyskać prawa emerytalne najwcześniej jak to możliwe i... pracować dalej.

Tematyki emerytalnej dotyczy też trzeci tekst. **Krzysztof Kiciński** rozważa w nim funkcjonowanie współczesnych systemów emerytalnych z perspektywy socjologicznej. Podejmuje problem rozwoju ludności w związku z procesami globalnymi, takimi jak niemająca precedensu w dziejach eksplozja demograficzna i jej konsekwencje dla środowiska naturalnego. Tekst kończą rekomendacje, z których ostatnia dotyczy konieczności „odpolitycznienia” debat i procesu tworzenia systemów emerytalnych. Autor podkreśla, że jest to postulat, który może być spełniony tylko w ograniczonym zakresie, ponieważ stosunek do problematyki emerytalnej stanowi tradycyjny element programów politycznych partii w systemach demokratycznych, jednak pewne pole porozumień musi być osiągnięte ze względu na stabilność i bezpieczną egzystencję państwa.

Gertruda Uścińska analizuje prawo do opieki długoterminowej w kontekście zasady swobodnego przemieszczania się obywateli na terenie państw członkowskich Unii Europejskiej. Zgodnie z przyjętymi w Unii, a wynikającymi także z przepisów prawa międzynarodowego, zasadami koordynacji krajowych systemów zabezpieczenia społecznego opieka długoterminowa ma wymiar ponadnarodowy w zakresie skutków prawnych i finansowych. Wyzwanie, przed jakim staje Unia Europejska, nie jest związane z treścią przyjętych rozwiązań (są one racjonalne), ale skalą migracji ludnościowych.

Mariola Raclaw podejmuje problematykę opieki nad osobami starszymi w kontekście zmian dyskursu i samej polityki państwa wobec osób starszych i wobec starzenia się populacji. Zaznacza, że zmianie ulega zarówno rozumienie opieki (w tym jej legalna definicja), jak i jej pozycjonowanie w strategiach polityki społecznej. Autorka podkreśla, że postuluje się obecnie upowszechnianie tak zwanej opieki aktywnej (nie zważając, że jest to w pewnym sensie oksymoron), a sektor usług opiekuńczych ma być częścią „społecznych inwestycji”. Raz jeszcze powraca więc temat polityki inwestycji społecznych.

Z kolei **Elżbieta Bojanowska** zastanawia się nad znaczeniem i rolą rodziny w życiu człowieka starego. We wszystkich minionych epokach rodzina stanowiła podstawę społeczeństwa i jego najważniejszą grupę społeczną (grupę pierwotną) i instytucję. Problemy współczesnych rodzin są wypadkową wielu nakładających się na siebie zjawisk i procesów: społecznych, ekonomicznych, kulturowych i demograficznych.

W piątej, zamykającej tom części „Interdyscyplinarne spojrzenie na problemy społeczne”, mieszczą się cztery opracowania. **Jacek Kurczewski** wskazuje, że stosowane nauki społeczne jako podejście badawcze do zagadnień społecznych jest kontynuacją socjotechniki – propozycji przedstawionej przez Adama Podgóreckiego, w świecie anglosaskim rozwijanej pod nazwą *social engineering* (dosłownie: inżynieria społeczna). Autor podkreśla uniwersalizm tego podejścia. Obejmuje ono analizy dotyczące nie tylko problemów społecznych, ale i w gruncie rzeczy wszystkich zjawisk społecznych. Co więcej, uznaje on, że praktycznie każde wartościowe ustalenie badawcze socjologii da się przełożyć na praktykę społeczną w postaci socjotechnicznej rekomendacji. Stąd można mówić o socjologii stosowanej.

Małgorzata Fuszara podejmuje problem obecności (a precyzyjniej: niskiego poziomu obecności) kobiet w środowiskach decydenckich w Polsce. Przedstawia dane porównawcze odnośnie do Polski, krajów postkomunistycznych i w skali globalnej dotyczące udziału kobiet w parlamentach krajowych. Prezentuje także wyniki własnych badań porównawczych obejmujących siedem państw o różnych tradycjach politycznych i na różnym poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego. Wskazuje przy tym, że analiza porównawcza powinna obejmować nie tylko dane ilościowe, lecz także aspekt jakościowy związany z dominującym typem reprezentacji.

Grażyna Romańczuk-Woroniecka podejmuje problem mieszkalnictwa z perspektywy socjologicznej. Przed socjologią mieszkalnictwa stoi zadanie sporządzenia takiego opisu zmiany kulturowej, który mógłby stać się podstawą skonstruowania realizowanej w skali kraju polityki mieszkaniowej o większym stopniu adekwatności (trafności), a mniejszym ideologizacji – wraz z jej niezbędnym zróżnicowaniem regionalnym.

Józef Oleński weryfikuje zaś tezę, że w otwartej gospodarce rynkowej opartej na wiedzy rozwój i konkurencyjność gospodarek regionów mogą być

zapewnione dzięki zorganizowaniu branż ekonomicznych w tych regionach w struktury klastrów. Weryfikuje ją pozytywnie, a jako obszar empirycznego potwierdzenia tezy o determinującej roli, jaką mogą odegrać klastry w gospodarce regionalnej opartej na wiedzy, wybiera i analizuje – na zasadzie studium przypadku – Podkarpacki Klaster Lotniczy.

Pragniemy podziękować wszystkim osobom i instytucjom, które zaangażowały się w przygotowanie tomu jubileuszowego. Szczególne podziękowania kierujemy do Autorów tekstów za ich rozważania nad kwestią społeczną i problemami społecznymi na przełomie XX i XXI wieku oraz do Wydawnictw Uniwersytetu Warszawskiego za dbałość o staranne wydanie publikacji.

Ewa Giermanowska, Mariola Raclaw, Marek Rymsza